

З урахуванням викладеного визначається, що підставами виникнення шлюбних правовідносин є: 1) зареєстрований шлюб; 2) відносини, подібні до шлюбних (фактичні шлюбні відносини); 3) відносини, подібні до шлюбних (релігійний шлюб). У свою чергу, цивільне партнерство слід розглядати як підстави виникнення цивільних правовідносин, направлених на створення відносин, подібних до сімейних.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків: Право. 2016. 82 с.
2. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45–46. Ст. 356.
4. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 року № 119/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537>
6. Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права: матер. всеукр. кругл. столу (м. Одеса, 26.05.2017 рік). За заг. ред. д.ю.н., проф.. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2017. 76 с. (С. 30 – 34).

Ключові слова: шлюбні правовідносини, шлюб, сімейне законодавство, підстави виникнення шлюбних правовідносин.

Ключевые слова: брачные правоотношения, брак, семейное законодательство, основания возникновения брачных правоотношений.

Key words: marital relations, marriage, family law, the grounds for marital relations.

ШИШКА РОМАН БОГДАНОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових
дисциплін Київського інституту інтелектуальної власності та права,
професор, доктор юридичних наук*

ЩОДО САНКЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Загальновідомо, що правова норма складається із трьох елементів, в тому числі й санкції. Винятком є норма-дефініція, яка такої не має. Такий підхід є загально прийнятим в доктрині теорії права і стосується й норм цивільного права. Проте в ЦК України [3] санкції не передбачені. Навіть якщо негативні наслідки в останньому за одне і те ж саме порушення можуть проявлятися по різному: на галузевому рівні, при субсидіарному застосуванні норм права, як

обмеження, виконання акцесорного зобов'язання, стягнення чи примус відчувається брак санкцій.

Очевидно, що йдеться про різні за природою та процедурою застосування наслідки, які збігаються інколи за проявами, але різні за механізмом : одне відшкодувати завдану шкоду порушником самостійно, інші – на вимогу чи претензії потерпілого чи відповідного державного органу чи громадського об'єднання, а зовсім інше – за рішенням суду, що може буди виконане державною виконавчою службою. До того предмет цивільного права значно розширився і продовжує розширюватися. З можливим скасуванням Господарського кодексу України ЦК України має заповнити прогалину щодо застосування санкцій до порушників господарських зобов'язань.

З урахуванням домінування регуляторної функції норм цивільного права, на їх санкціях в ЦК України спеціально не наголошено як в загальних його положеннях так і не деталізовано в окремих інститутах. Тож не всі норми цивільного права забезпечені санкціями. Між тим проблема загострилась на практиці, де свобода та пріоритет права над законом окремими членами суспільства витлумачені як вседозволеність. Принаймні у приватній сфері частина учасників суспільства ведуть себе «як слон у посудній лавці»: не звертають, ігнорують, порушують приватні права інших учасників правовідносин, відверто зловживають своїми правами під прикриття хибного уявлення про загальнодозволеність у приватній сфері, і в певній мірі навіть хизуються своєю безкарністю за порушення їх приватних обов'язків. Це проявляється у побутовій сфері, спілкуванні, здійсненні особистих та майнових прав, встановленні організаційно-правових форм юридичних осіб, використанні їх майна. Перелік можна продовжити.

В Законі України «Про санкції» [2] виписано санкції, в тому числі приватно-правового значення, які значно розширили їх сфери їх застосування, спрямування, підстави застосування і напрямки дії, що спричинило потребу їх переосмислення. До того з внесенням змін в Сімейний кодекс України щодо санкцій неплатників аліментів виникла потреба їх теоретичного осмислення.

Окремі роботи корифеїв С.С. Алексеева, О.Е. Лейста та інших не розкривають всієї проблеми : правової природи особистих санкцій, що застосовуються до учасників цивільних правовідносин у виді позбавлення права участі в окремих з них чи обмеження такої участі; взаємозалежності цивільно-правових та інших санкцій, дії санкцій, їх забезпечення, співвідношення відшкодування шкоди та її компенсації, диференціації таких санкцій тощо. О.В. Дзера висловився про доцільність виділення у цивільному законодавстві права, а І.О. Дзера працює над доктринальною основою їх запровадження в ЦК України. Появились цікаві роботи О.О. Кота та інших, але санкціям там приділено не багато уваги. Така невизначеність слугує суб'єктивізму застосування окремих з них на практиці та їх тлумачення в доктрині, де вони зводяться до цивільно-правової відповідальності, тобто наслідку застосування санкцій.

Цивільно-правові санкції є різновидом правових негативних наслідків для порушника правила, що визначене диспозицією норми права. Це стосується й санкцій в цивільному праві, де стосовно їх є ряд неточностей і непорозумінь. Перші повинні бути виправлені, а другі – усунені. Як встановила І.С. Канзафарова : цивільно-правова відповідальність – атрибут зобов'язального права; цивільне законодавство віднесло санкції до зобов'язального права. Вона обґрунтувала потребу вирізнення цивільної відповідальності та цивільно-правової відповідальності [3, с.5]. Це має практичне значення, хоча й незаслужено проігнороване в сучасній літературі, зокрема навчальній.

Здебільше ці аспекти досліджуються та оприлюднюються в традиційному аспекті без звертання уваги яким чином одна і та сама санкція може бути застосована в механізмі правового регулювання та охорони і та захисту прав учасників приватних відносин. Очевидна різниця в тому: одне, коли неустойка (п.3 ч.1 ст. 611 ЦК) добровільно сплачується як акцесорне зобов'язання боржника, що порушив свій обов'язок за основним зобов'язанням; інше – коли вона стягується на вимогу кредитора, в тому числі субсидіарного впливу на неналежного боржника, зовсім інше якщо потерпілий звертається з позовом в суд і ним присуджено та примусово стягується виконавчими органами. Тут вона переростає у державний примус. Очевидно, що слід ці аспекти розмежувати.

Наразі для того настав слухний час подолати ці лукуни в доктринальному та практичному аспекті і посилити цей аспект охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав. Тим більше, що це можна зробити комплексно при роботі над новим проектом європеїзованого Цивільного кодексу України, де у прагматичному аспекті слід вирішити загальні підходи щодо застосування до учасників цивільних відносин стягнень, оперативних заходів та санкцій. Інша справа, що доктрина країн ЄС ще не вирішила цих проблем.

Проблема в тому, що в цивільно-правовій доктрині такі санкції поглинуті способами захисту цивільних прав, внаслідок чого розмиті як правова категорія. Так передбачені ч.2 ст. 16 ЦК України окремі способи захисту, є санкціями, зокрема припинення правовідношення (п.7), відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди (п.8), відшкодування моральної (немайнової) шкоди (п.9). Зважаючи на негативні наслідки в необхідності додаткових витрат порушника юридичного обов'язку, то і визнання правочину недійсним (п.2), примусове виконання обов'язку в натурі (п.5) і зміна правовідношення (п.6) також є санкціями.

Загально прийнято, що санкції – частина норми, яка встановлює міри (вид та розмір) державного примусу, що застосовується при її порушенні. Тут кваліфікуючою ознакою санкції визначено державний примус, який може застосувати державний орган. З того можна зробити висновок: санкція вважається лише такою в разі, коли вона застосовується примусово. Але виникає питання як цей примус застосувати.

Цивільно-правова санкція, як складова правової норми, не завжди може бути доведена до примусу . Для цивільно-правової норми,

здебільше регулятивної, такі негативні правові наслідки можуть бути виконані порушником самостійно, зокрема як акцесорне зобов'язання навіть без звернення потерпілого. Власне це проведене ст. 611 ЦК України як наслідки порушення зобов'язань, де не наголошено на санкційну природу таких наслідків. В деліктних зобов'язаннях деліквенту надається право самостійно, без звернення потерпілого в суд та до виконавців, здійснити відшкодування. Тут йдеться про виконання зобов'язань і саморегулятивність відносин.

Отже не уточнено як саме застосовується примус: кредитором чи його представниками, які встановили заборону фізичній особі і її притримуються: не продають білет на транспорт, видаляють із розважального закладу, не обслуговують тощо. Санкції можуть бути застосовані адміністраторами соціальних мереж як виділення невідповідного контенту, в тому числі на вимогу особи, щодо якої у ньому поміщено невідповідні повідомлення.

Очевидно, що санкції в цивільному праві потрібні не тільки матеріальні (відшкодування збитків/шкоди, компенсації, але й персональні: позбавлення прав, обмеження в дієздатності, що вже прописані в ЦК України, а також передбачені Законом України «Про санкції»: певної діяльності, спілкування і навіть наближення до особи, в'їзду/виїзду з України чи в Україну, приймати участь в приватизації державного чи комунального майна тощо. Такими, по суті, є блокування контентів тощо.

При тому в одних випадках йдеться про оперативні невідкладні заходи із захисту приватних прав особи, видалення порушників з приватних територій, з субсидіарним застосування норм публічного права, а в інших про осуд і судову заборону обмеження, в інших про вплив на майно та майнові інтереси порушника гіпотези чи диспозиції норм права. Перше стосується підміни підстав виникнення правовідносин, що практикується при омані чи обмані, друге – при відході від встановленого правила та його свавільного тлумачення сильними в правовідносинах приєднання.

Практика просунулась значно далі та виникла потреба диференційного чи секторального підходу до цієї категорії при європеїзації Цивільного кодексу України на парадигмі спочатку рекодифікації як системних суттєвих змістовних і структурних його новацій. Останні зумовлені швидкою трансформацією суспільства, введенням нових технологій та нових товарів і правових форм та засобів їх просування на ринку, потребами формування адекватних глобалізованих ринкової економіці правових інститутів та забезпечення безпеки людини й суспільства від зловживань товаровласників.

Поняття «санкція в цивільному праві» як негативного наслідку для порушників та встановлення його значення для практики цивільного права та цивілістичної доктрини є визначальним. Визначення цього поняття апріорі засновано на загальному вченні про норму права та її частину – санкцію.

У юридичній науці точаться суперечки про обов'язкову триєдність гіпотези, диспозиції та санкції. За загальним уявленням не всім нормам

притаманна як гіпотеза, так і санкція. Говорячи про відсутність санкції, можемо як приклад навести Конституцію України, яка не містить структурно наслідків невиконання диспозиції. Проте окремі вчені наголошують на обов'язковій наявності трьох елементів. Якщо її розглядати більш уважено, це обумовлює наявність «прихованих» гіпотез та санкцій. Наприклад, стаття 21 – (у будь-якому випадку) усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (інакше настає відповідальність, передбачена законом).

Цивільно-правові санкції проявляють ряд особливостей, що має значення в судовій практиці: вони, як все цивільно-правове регулювання, є диспозитивними і окремі негативні наслідки, як зазначалось вище, можуть перетерпіватися порушниками без примусу (як акцесорне зобов'язання, добровільне обмеження, стягнення). Лише судовий примус і є санкцією.

Наразі виникла потреба окрім майнових санкцій в ЦК прописати особисті негативні наслідки, які опинились поза цивільно-правовим впливом. Йдеться про обмеження дієздатності, навіть якщо воно на практиці судами застосовується досить рідко, заборони займатись певною діяльністю, неможливість бути опікуном, піклувальником, усиновителем. Випали із загального поля наслідки порушення зобов'язань (ст. 611 ЦК України) де сплата неустойки та відшкодування збитків та моральної шкоди, вписуються у майнові санкції, то зміна умов зобов'язання та припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання або розірвання договору ще потребує з'ясування їх правової природи.

Однозначно, слід посилити значенні санкцій, а не тільки зупинитися на компенсаторності норм цивільного права. Тим більше, в них є нагальність та потреба забезпечити суспільство від зловнавмисних чи некомпетентних фахівців, загроз наслідків їх дій.

З урахуванням наведеного санкції в цивільному праві наразі не перекриваються способами захисту цивільних прав. Вони конче потрібні не тільки матеріальні (відшкодування збитків/шкоди, компенсації, але й персональні: позбавлення прав, обмеження в дієздатності, заборони: певної діяльності, спілкування і навіть наближення до особи, в'їзду/виїзду з України чи в Україну, приймати участь в приватизації державного чи комунального майна тощо. Нині слід вирізняти запропоновані нами наслідки порушення обов'язків учасників цивільних відносин.

В практичному плані слід в окремій главі ЦК України прописати всі наслідки порушення норм цивільного права і санкції як застосованого до порушника державного примусу. Частина з них вже передбачена ст. 2 Закону України «Про санкції» та порядок їх застосування, розмежувати добровільність їх понесення, стягнення та покарання. Такий крок буде виправданим та справедливим.

Вважаємо, що санкції можуть бути матеріальними, особистими та організаційними. Такий парадигмальний підхід наразі є виправданим і слугує ефективності цивільно-правового регулювання та якості національного законодавства.

Список використаної літератури:

1. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. спец.: 12.00.03. Київ, 2007. 36 с.
2. Про санкції Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII URL: zakon2.rada.gov.ua › laws › show
3. Цивільний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Ключові слова: зобов'язання, примус, санкції, цивільно-правова відповідальність.

Ключевые слова: обязательства, принуждение, санкции, гражданско-правовая ответственность.

Key words: obligations, coercion, sanctions, civil liability.

ДАВИДОВА ІРИНА ВІТАЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри цивільного права,
доктор юридичних наук, професор*

ДО ПИТАННЯ ПРО БЕЗПЕЧНІСТЬ УКЛАДЕННЯ ПРАВОЧИНІВ В УМОВАХ COVID-19

Карантинні заходи, які встановлено на території багатьох країн світу, що мають на меті запобігання поширенню COVID-19, підштовхують нас до максимального переведення дій у цифрове середовище. Така ситуація хоч і є обґрунтованою, однак є дуже стрімкою, а отже не всі були готові до такого як з практичної, технічної точок зору, так і з позиції ґрунтового законодавчого забезпечення. Особливої популярності набула можливість укласти правочини «на відстані», що дало можливість бізнесу продовжувати свою діяльність, зберегти бодай частину клієнтів, а споживачу – отримувати необхідні товари та послуги зберігаючи умови карантину. Отже, використання можливостей інформаційних технологій при вчиненні правочинів, зокрема, при купівлі товарів, де інтернет-магазини і служби доставки нині мають великий попит (особливо в періоди «червоних» зон).

Укладення трансформованих договорів (з традиційних до електронних, смарт-контрактів тощо) відбувається без особистого контакту сторін, паперових копій, власноручних підписів тощо, що спричиняє ще більшу важливість питань інформаційної безпеки такого укладення, способів забезпечення такої безпеки, існування дієвого механізму захисту прав та інтересів учасників правовідносин за умови їх порушення тощо.

Однією з обов'язкових умов вчинення таких правочинів та способів забезпечення безпеки є електронна ідентифікація особи. Україна наразі має нормативно-правове регулювання даного питання у вигляді Закону «Про електронні довірчі послуги». Разом з тим, на практиці виникає багато питань щодо використання захищеного електронного підпису,